

**ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ЗАСАДИ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ
СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ**

В. В. ШИРМА
*Житомирський національний
агроекологічний університет*

Проаналізовано дослідження організаційно-економічних засад впровадження інновацій у розвиток сільського господарства. Особливу увагу приділено оцінці нормативно-правової бази інноваційного розвитку аграрного сектора.

Вступ. В Україні створені необхідні умови для переведення економіки на інноваційну модель функціонування та розвитку. Сільське господарство останнім часом досягло стабільної позитивної динаміки, все більше нарощуючи валове виробництво сільськогосподарської продукції. У державі прийняті закони та нормативно-правові рішення, проведені заходи, спрямовані на впровадження інноваційних підходів у агропромисловому комплексі. Актуальність дослідження організаційно-економічних засад інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств зумовлена посиленням конкурентної боротьби на ринку сільськогосподарської продукції та інтеграцією України у міжнародний економічний простір.

Огляд останніх публікацій. Ґрунтовні дослідження теоретичних та прикладних засад інноваційних процесів у аграрному секторі економіки здійснюють такі провідні вітчизняні вчені: В. Г. Андрійчук, Н. К. Васильєва, С. А. Володін, О. І. Дацій, М. М. Ільчук, І. О. Іртищева, М. Ю. Коденська, М. Х. Корецький, О. М. Кушніренко, М. А. Садиков, Н. М. Сіренко, О. В. Скидан, С. О. Тивончук, Є. І. Ходаківський, О. Г. Шпикуляк та ін.

Водночас процес формування інтегрованої інноваційної системи розвитку аграрного сектора залишається недостатньо вивченим, що і зумовило необхідність проведення окремого дослідження.

Мета дослідження – обґрунтування теоретико-методичних підходів до проблем, що стримують розвиток сільського господарства та перехід його на інноваційну модель розвитку.

Виклад основного матеріалу. Нові форми господарювання на селі виникли в процесі реформування колективних сільськогосподарських підприємств та радгоспів, запровадження приватної власності на землю, паювання сільськогосподарських угідь. У 2012 р. в сільському господарстві функціонує 47652 підприємства, які займають 21914,2 тис. га сільськогосподарських угідь. Ці підприємства є різними за розмірами землекористування і спеціалізацією, формою власності, способами організації виробництва та праці, пріоритетами розвитку та ефективністю сільськогосподарського виробництва. Водночас вони формують єдину структуру і виконують певну роль у наповненні продовольчого кошика.

Зокрема, у 2011 р. сільськогосподарські підприємства забезпечили виробництво продукції сільського господарства на суму 121053,7 млн грн (48,4 %), фермерські господарства – 16192,5 (6,5 %), господарства населення – 112642,6 млн грн. (45,1 %).

Переважна більшість інноваційних здобутків вітчизняних аграрних підприємств тісно пов'язана з використанням наукових розробок, що сприяють інтенсифікації сільського господарства, забезпечують економію матеріальних ресурсів і гарантують підвищення ефективності виробництва сільськогосподарської продукції.

Науковий доробок вітчизняних учених досить вагомий. Він має стати "полем новацій" для українських аграріїв. Так, у 2009 р. установами НААН України завершено 776 фундаментальних і 629 прикладних науково-дослідних розробок. Створено 229 сортів і гібридів сільськогосподарських рослин; 21 порода та внутрішньопородні типи тварин, комах; 44 нові види техніки, машин і устаткування; 185 ресурсозберігаючих технологій та технологічних інструкцій; 9 видів нових матеріалів, 19 засобів захисту рослин і тварин тощо [1, С. 11 – 13].

Тому спостерігається дифузія (розповсюдження) інновацій, які стосуються насамперед виробництва елітного насіння, виведення нових сортів рослин, використання перспективних технологій утримання тварин, створення більш продуктивної сільськогосподарської техніки, нових засобів захисту рослин і тварин тощо. Такі інноваційні зміни не можна вважати кардинальними. Вони відбивають традиційний підхід до розвитку сільського господарства як окремої галузі економіки, що намагається збільшити обсяги виробництва продовольства за рахунок якісного удосконалення матеріально-речових елементів продуктивних сил [1, С. 11 – 13].

Не зважаючи на реформування українського села, майже повністю зберігся його науковий потенціал. З 1991 р. проти 2011 р. він скоротився лише в 1,3 раза, тоді як загальна чисельність дослідників в Україні скоротилася в 2,6 раза. У цілому зменшення чисельності дослідників в аграрному секторі було менш значимим, ніж скорочення самого аграрного сектора, включаючи обсяги виробництва продукції, розмір ріллі, а також чисельність зайнятих в ньому [2, С. 23].

Кадрова наукомісткість аграрного сектора за роки реформ навіть зросла. В інтересах цього сектора нині працює понад 11 тис. науковців (15 % від загальної чисельності науковців країни), у тому числі 2,1 тис. докторів і кандидатів наук, понад 200 академіків та членів-кореспондентів. Аграрний сектор обслуговує національна академія аграрних наук України, в складі якої понад 120 наукових установ. На потреби цього сектора працює добре розвинена система навчальних закладів [1, С. 11 – 13].

Проблема полягає в тому, що дуже низьким залишається рівень використання результатів аграрної науки сільськогосподарським виробництвом, що закономірно призводить також до зниження якості її функціонування. Так, у 2011 р. із 785 розробок по фундаментальних дослідженнях, над якими працювали науковці системи НААН України, 181 розробка, або 23 %, була освоєна виробництвом, з 980 результатів по наукових програмах прикладного характеру 183 розробки, або 18,6 %, використанні у виробництві.

Останніми роками значно скоротилися кошти на наукові прикладні дослідження. У розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь більше ніж у два рази порівняно з 1990 р. Водночас у 18 розвинених країнах світу за останні три десятиліття вони збільшилися від 0,96 до 2,2 % ВВП, що припадає на сільське господарство, в тому числі в США – від 1,32 до 2,2 %. В Австралії витрати на аграрні дослідження за зазначений період в галузі – від 5 до 4,42%, в ПАР – від 1,39 до 2,59 %, а в 17 африканських країнах – від 0,42 до 58 % ВВП сільськогосподарського виробництва.

Аграрна наука на 75 % фінансується за рахунок державного бюджету, тоді як наука країни в цілому – на 39 %. Таке становище – ще один доказ, який свідчить про неефективність проведених в аграрному секторі реформ, внаслідок яких аграрна наука залишилася відірваною від сільськогосподарського виробництва, слабо комерціалізованою, що суперечить світовому досвіду. У розвинених країнах аграрна наука є найбільш комерціалізованим сектором наукових досліджень.

Держава і суспільство мають здійснити масштабні заходи з метою захисту сільськогосподарського виробника і створення економічних, правових, організаційних, соціальних та інших умов для спрямування реформ на забезпечення інноваційного розвитку цього найважливішого для нормального життя країни і суспільства сектора економіки [2, С. 11].

Україна першою серед держав СНД законодавчо закріпила курс на науково-технологічне оновлення економіки та сільського господарства зокрема. У прийнятому ще у 1991 р. Законі України "Про основи державної політики у сфері науки і науково-технічної політи-

ки" констатовано, що саме науково-технічний прогрес є головним чинником розвитку суспільства, і проголошено, що "держава надає пріоритетну підтримку розвитку науки як визначального джерела економічного зростання". У дещо іншій редакції ця теза підтверджена і в Законі України "Про наукову і науково-технічну діяльність", прийнятому у 1998 р. замість вищезазначеного: "Розвиток науки і техніки є визначальним фактором прогресу суспільства, підвищення добробуту його членів, їх духовного та інтелектуального зростання".

Реалізація такого спрямування політики держави, вибір інноваційної моделі розвитку економіки конкретизувались Постановою Верховної Ради України від 13.07.1999 року № 916-XIV, якою була затверджена Концепція науково-технологічного та інноваційного розвитку України, та цілим рядом законів України: "Про спеціальну економічну зону "Яворів" (№ 402- XIV від 15.01.1999 року); "Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків" (16.07.1999 року за № 991-XIV); "Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки" (11.07.2001 року за № 2623-III); "Про інноваційну діяльність" (04.07.2002 року за № 40-IV); "Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні" (16.01.2003 року за № 433-IV); "Про загальнодержавну комплексну програму розвитку високих технологій" (09.04.2004 року за № 1676-IV); "Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій" (14.09.2006 року за № 143-V).

Орієнтація на інноваційний алгоритм розвитку знайшла своє відображення в Угоді про партнерство і співробітництво з Європейськими Співтовариством від 14.06.1994 року, що набула чинності 01.03.1998 року, в Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу, затвердженій Указом Президента України від 11.06.1998 року № 615/1998, а також у Стратегії економічного та соціального розвитку України "Шляхом європейської інтеграції" на 2004 – 2015 роки", затвердженій Указом Президента України від 28.04.2004 року № 493/2004.

Цими документами та численними підзаконними актами в Україні була створена досить солідна нормативно-правова база, якою не тільки передбачалась загальна орієнтація на інноваційний розвиток економіки, а й окреслювались основні механізми втілення в життя такого курсу. Проте реального включення в дію більшості цих механізмів в Україні не відбулося.

При цьому Верховна Рада України, на жаль, не виявила достатньої послідовності: затвердивши законодавчо норми прямої дії, вона легко погоджувалась з пропозиціями виконавчої влади про призупинення дії відповідних статей законів, спочатку тимчасово, а потім і вилучення їх повністю. Таким чином Закон України "Про інноваційну діяльність", після вилучення з нього статей 21 та 22 практично втратив свій сенс і перетворився на суто декларативний документ, в якому визначається певна термінологія і розповідається про поширені в світі механізми впливу держави на інноваційні процеси, але жоден з цих механізмів реально не запроваджується [3, С. 65].

На принципові недоліки в реалізації законодавства, що регулює відносини в науково-технологічній та інноваційній сферах, зверталась увага під час парламентських слухань "Захист прав інтелектуальної власності в Україні: проблеми законодавчого забезпечення та правокористування", що відбулися в березні 2007 р., а також "Національна інноваційна система України: проблеми формування та реалізації". Цим питанням приділялась значна увага і під час слухань у Комітеті Верховної Ради України з питань науки і освіти: "Інноваційна діяльність в Україні: проблеми та шляхи їх вирішення" (листопад 2006 р.) та "Ефективність застосування законодавства України в сфері авторського права і суміжних прав".

Отже, нині чинна законодавча база науково-технологічного та інноваційного розвитку, незважаючи на значні зусилля, витрачені на її розробку, не відповідає сучасним вимогам і практично не впливає на темпи такого розвитку. У ній лишаються не вирішеними питання стимулювання інноваційної діяльності та витрат на наукові дослідження і розробки, формування інноваційних венчурних фондів, реалізації політики інноваційних пріоритетів держави, використання для цього можливостей і переваг програмно-цільового підходу [4, С. 296].

Досліджуючи питання інноваційної діяльності в сільському господарстві, слід зазначити, що специфічні особливості цієї галузі визначають і специфіку інноваційної діяльності в системі економічних відносин АПК. Досвід країн з розвинутою ринковою економікою засвідчив, що без інституційного розвитку, який би супроводжував інноваційний процес, не можна розраховувати на його успіх. Під інституційним розвитком мається на увазі насамперед створення організацій і структур, які б займалися інноваційною діяльністю. При чому слід підкреслити, що ці організації і структури повинні виступати в ролі суспільних інститутів, інтеграційних організацій, які б за сприяння держави об'єднували зусилля науково-дослідних і освітніх організацій, спрямованих на розроблення і впровадження у виробництво нових технологій з метою раціоналізації використання ресурсів, підвищення екологічної безпеки та безпеки харчування і, в кінцевому результаті, забезпечували зниження собівартості одиниці продукції і зростання прибутковості аграрного виробництва. Це можуть бути організації, створені на базі сільськогосподарських машинобудівних заводів, науково-дослідних інститутів чи навчальних закладів. Але організаційні й структурні основи цих компаній будуть подібними, інтеграційними [5, С. 93].

Нині у світі зростає конкурентоспроможність країн вже не стільки завдяки промисловому потенціалу, скільки завдяки створенню та впровадженню інноваційних технологій. За рейтингом Індексу Глобальної конкурентоспроможності (ІГК), перші місця якраз належать країнам, які в основу своєї економіки поставили знання та інновації.

Україна сьогодні – єдина країна Європи, де ніяк не стимулюють інвестиції в наукові дослідження і розроблення, практично відсутній вплив держави на інноваційні процеси в економіці, внаслідок недостатньої підтримки держави продовжується деградація наукового потенціалу.

Економіка України у рейтингу ІГК у 2007 – 2008 рр. посідала 73 позицію, але за останні п'ять років продемонструвала падіння, посівши 82 місце у рейтингу 2011 – 2012 рр. Отже, з групи країн, економіка яких орієнтована на ефективність, Україна знову опустилася до країн з перехідною економікою (від факторно-орієнтованої до орієнтованої на ефективність), поряд з Анголою, Вірменією, Єгиптом, Казахстаном, Кувейтом, Монголією, Парагваєм та ін. [6, С. 106].

Для об'єктивної оцінки стану інноваційного розвитку України в цілому та сільського господарства зокрема, важливе значення має визначення її відносної позиції в рамках країн ЄС за допомогою Європейського інноваційного індексу, Європейського Інноваційного табло (ЄІТ). Оцінка стану інноваційного розвитку України в розрізі ключових чинників, що його визначають, проводиться на основі використання індикаторів Європейського інноваційного табло, які включають п'ять груп індикаторів: "рушійні сили інновацій", "створення нових знань", "інновації та підприємництво", "індикатори застосування інновацій", "інтелектуальна власність".

За ЄІТ Україна знаходиться в останній за рівнем інновативності четвертій групі – "країни, що рухаються навздогін" зі значенням індексу 0,23. До цієї групи входять: Угорщина – 0,24, Росія – 0,23, Україна – 0,23, Латвія – 0,22, Польща – 0,21, Хорватія, Греція – 0,20, Болгарія – 0,19, Румунія – 0,16, Турція – 0,08. Порівняно з іншими країнами ЄС відставання України становить: від "країн-лідерів" – приблизно у три рази (Швеція – 0,68), від "країн-послідовників" – у два рази (Великобританія – 0,48), від країн "помірні інноватори" – в 1,6 рази (Норвегія – 0,35) [7, С. 32].

Аграрною наукою здійснено розробки, використання яких дозволяє удосконалити системи ведення сільського господарства, збільшити продуктивність землекористування і тваринництва, підвищити ефективність сільськогосподарського виробництва. Однак сільськогосподарські товаровиробники не здійснюють належного впровадження науково-технічної продукції, що пов'язано не тільки з їх несприятливим фінансовим станом, а й з низькою зацікавленістю фахівців і керівників. Слабка сприйнятливість результатів науково-технічного прогресу, як правило, пов'язана не лише з поганою поінформованістю, а й з недостатньою підготовкою кадрів. Рішення саме цієї проблеми має першочергове значення в переході сільського господарства на шлях стійкого економічного розвитку.

Слабкою ланкою у формуванні ефективного інноваційного розвитку сільського господарства є вивчення попиту інновацій. Маркетинг ще не став невід'ємним елементом формування замовлень на наукові дослідження і розробки.

Держава повинна використати досвід розвинених країн світу з принципів формування інституційного забезпечення розвитку сільських територій, зокрема в частині запровадження обмежень на розмір землеволодіння, встановлення об'єктивних кваліфікаційних вимог для користувачів земельних угідь, посилення екологічних стандартів ведення аграрного бізнесу тощо.

Зарубіжний досвід (Японія, Китай, Південна Корея, США, Німеччина та ін.) доводить, що ключовою ланкою успішного просування розробок на ринок є рівень організації менеджменту всього циклу проекту. За статистикою, за кордоном на одного розробника в науці припадає 10 менеджерів, які доводять цю роботу до впровадження.

Відповідно до сучасних умов важливе значення має організаційно-економічний механізм освоєння результатів науково-технічного прогресу в масовій практиці сільсько-господарського виробництва з метою удосконалення організації інноваційного процесу, економічного стимулювання інноваційної діяльності на всіх рівнях управління сільським господарством.

Дослідження сутності економічного механізму інноваційного розвитку АПК дозволяє виділити в ньому сукупність інституційної, інструментальної, методичної та нормативно-правової компоненти, кожна з яких визначає власні форми і способи організації та стимулювання інноваційної діяльності в аграрному виробництві, а також напрями розв'язуваних основних завдань, серед яких: стимулювання інноваційної активності господарюючих суб'єктів по всьому ланцюжку формування агроінновацій; розвиток потенціалу суб'єктів господарювання технологічного, кадрового, наукового, економічного та ін.

Висновки. Механізм визначення стратегічних пріоритетних напрямів організаційно-економічних засад та інноваційного розвитку відпрацьований на рівні проектів відповідних законів: "Про внесення змін до Закону України "Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки", "Про внесення змін до Закону України "Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні", "Про внесення змін до Закону України "Про інноваційну діяльність". Їх розгляд і якнайшвидше затвердження Верховною Радою України сприятимуть активізації в цьому напрямі діяльності наукових, освітніх, підприємницьких та інших суб'єктів інноваційної діяльності.

Процес інноваційного розвитку в аграрному секторі має починатись також зі стимулювання науково-дослідницької діяльності галузевих НДІ через надання їм пільг, створення умов інтеграції бізнесу, вузів і науково-дослідних центрів з інноваційними малими підприємствами, що працюють за державною науково-технічною тематикою у сфері АПК в рамках національних програм.

Список літератури

1. *Пшеничний О.* Витратили на науку // Агронерспектива. – 2010. – № 4 (123). – С. 11–13.
2. *Дацій О. І.* Розвиток інноваційної діяльності в агропромисловому виробництві України – К.: ННЦІАЕ, 2004. – 428 с.
3. *Іртищева І. О.* Інноваційний розвиток сільських територій: адаптація міжнародного досвіду в національних реаліях. Монографія / І.О. Іртищева, А.Я. Сохні. – Миколаїв: Ілліон, 2012. – С. 176.
4. *Приліпко С. М.* Обґрунтування стратегії розвитку свинарства за інтенсивними технологіями // Зб. Наук. праць Луганськ, нац. аграр. ун-т / За ред. В. Г. Ткаченко. – Луганськ: ЛНАУ, 2004. – № 34 (46). – С. 295 – 299.
5. *Дем'яненко С. І.* Інноваційне зростання – основа стабільності агропромислового комплексу // Наука та інновації. – 2005. – Т. 1. – С. 87 – 98 (С. 93).
6. *Речкіна К. Д.* Роль інновацій в конкурентоспроможності країни / Інноваційна економіка – напрямом сталого розвитку держави: Зб. матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції, (м. Сімферополь, 7 – 8 вересня 2012 року) / Наукове об'єднання "Economics". – Сімферополь: НО "Economics", 2012. – С. 106 – 108.
7. *Маліцький Б. А., Попович О. С., Онопрієнко М. В.* Обґрунтування системи науково-технологічних пріоритетів на основі "форсайтних" досліджень. – К.: Феннікс, 2008. – 86 с.

**Организационно-экономические основы инновационного развития
сельского хозяйства Украины**

В. В. Ширма

Житомирский национальный агроэкологический университет

Уделено внимание исследованию организационно-экономических основ внедрения инноваций в развитие сельского хозяйства. Особое внимание уделено оценке нормативно-правовой базы инновационного развития аграрного сектора.

V. Shirma

The article focuses on the study of organizational and economic principles of innovation in the development of agriculture. Particular attention is paid to the assessment of the legal framework for innovation development of the agricultural sector.